

Rune Stubager

Danskernes klassebevidsthed

1954 og 2015:

*Plus ça change, plus c'est la même chose*¹

Over de senere år har der i såvel videnskabelige kredse som i den bredere offentlighed bredt sig en opfattelse af, at befolkningerne i vestlige lande som Danmark ikke længere ser samfundet som klasseopdelt eller i det hele taget kan forholde sig til begrebet "klasse" – det er blevet irrelevant for dem. Med udgangspunkt i teorier om klassebevidsthed og ved hjælp af Valgundersøgelsen 2015 viser artiklen, at der ikke er hold i denne påstand. Tværtimod mener fx tre ud af fire danskere adspurgt i 2014/15, at samfundet er klassedelt, og betydelige andele giver også udtryk for andre elementer af klassebevidsthed. Resultaterne fra 2014/15 er ydermere – og på trods af store samfundsendringer i den mellemliggende periode – stort set på niveau med svarene i en tilsvarende undersøgelse gennemført i 1954.

Over de seneste årtier er det blevet en udbredt opfattelse både i forskningskredse og i den bredere befolkning, at den bevidsthed om samfundets klassedeling, der tidligere eksisterede i vestlige lande – herunder Danmark – er forsvundet. Borgerne ser ikke længere samfundet som opdelt i klasser med forskellige positioner og interesser baseret på deres placering i den samfundsmæssige (primært økonomiske) produktion, og de ser slet ikke sig selv som medlemmer af sådanne klasser. Blandt andre har Beck og Beck-Gernesheim (2002: 205, 207) således argumenteret for, at "dynamikken på arbejdsmarkedet bakket op af velfærdsstaten har opløst de sociale klasser", så klasseforskelle ikke længere er relateret til, "hvordan folk lever og tænker". Som følge af denne udvikling har klasse ifølge forskere som Inglehart (1997) og Dalton (fx 1996) ikke længere nogen videre betydning for borgernes politiske adfærd, der i stedet drives af mere fritsvævende værdier og holdninger til enkeltemner.

På samme tid viser forskning i en række forskellige aspekter af livsstil og levevilkår dog, at der stadig eksisterer betydelige klasseforskelle, når det kommer til sundhed (Elo, 2009), uddannelsespræstationer (Goldthorpe og Jackson, 2008), indkomst (Olsen et al., 2012) og livsstilsvalg (Bennett et al., 2009). Klassesamfundet synes altså at leve i bedste velgående på det objektive plan – dvs. i relation til hvordan folk faktisk lever – mens påstanden er, at det stort set er uddødt på det subjektive plan – dvs. i borgernes bevidsthed og den deraf følgende politiske adfærd. En række nyere, både kvalitative (Faber et al.,

2012; Harrits og Pedersen, 2017a, 2017b; jf. også Lamont, 2000) og kvantitative (Evans og Tilley, 2017; Robison og Stubager, 2017) studier har imidlertid sat spørgsmålstejn ved påstanden om klassernes subjektive “død”, og artiklen her følger i dette spor.

På baggrund af den skitserede diskussion og med forankring i teorier om klassebevidsthed tager artiklen således en kvantitativ tilgang til spørgsmålet om, hvordan den danske befolkning opfatter klassestrukturen i dagens Danmark og ikke mindst, hvordan disse opfattelser måtte have ændret sig siden midten af 1950’erne. Konkret forfølges tre relaterede forskningsspørgsmål: 1) Kan der identificeres klassebevidsthed i den nuværende danske befolkning? 2) Hvad er indholdet i klassebevidstheden (fx hvilke klasser findes, og hvordan viser klasseforskelle sig)? og 3) (Hvordan) Har opfattelserne ændret sig siden 1950’erne? I modsætning til forudsigelserne fra de ovenfor citerede sociologiske og politologiske studier viser resultaterne, at det danske klassesamfund er spillelevende også i borgernes bevidsthed. Og hvad mere er: Trods store ændringer i samfundsstrukturen er klassebevidstheden nogenlunde lige så stærk i 2015, som den var i midten af 1950’erne, hvor en tilsvarende undersøgelse blev gennemført (Svalastoga, 1959).

Fokus i artiklen vil primært være empirisk og deskriptivt med sigte på at give et overblik over borgernes klassebevidsthed i form af deres mentale billeder af (klasse-)samfundet, deres klasseidentifikation og opfattelser af klassekonflikt. Selvom der også inkluderes analyser af, hvordan de subjektive opfattelser relaterer sig til borgernes objektive placeringer i samfundsstrukturen, vil en egentlig forklaring af resultaterne samt undersøgelsen af, hvad de forskellige opfattelser måtte betyde for politisk adfærd, blive overladt til kommende analyser. Dette gælder ikke mindst i relation til sammenligningen over tid, idet undersøgelsen fra 1950’erne ikke forefindes i en reelt analyserbar form. Artiklen begynder med en kortere gennemgang af teorier om klassebevidsthed, der fungerer som ramme for analyserne. Herefter introduceres undersøgelsens design og datagrundlag, før resultaterne præsenteres og diskuteres. Konklusionen samler op og løfter kortfattet perspektivet til spørgsmålet om de mulige (primært politiske) implikationer af de fundne resultater.

Teorier om klassebevidsthed

Som baggrund for diskussionen af klassebevidsthed er det relevant først at foretage en afgrænsning af selve klassebegrebet. Få samfundsvidenskabelige begreber har formentlig været gjort til genstand for mere diskussion end klasse, og det er ikke her intentionen at bidrage til denne omfattende litteratur (for et overblik se Harrits, 2014). Snarere anlægges der en eklektisk tilgang, hvor

klasser på baggrund af litteraturen ses som sociale grupper dannet på basis af individers karakteristika på en række i udgangspunktet objektive faktorer forbundet med deres arbejdssituation. Der er tale om faktorer som den konkrete beskæftigelse, herunder graden af autonomi og autoritet i arbejdet (jf. fx Erikson, Goldthorpe og Pontocarero, 1979; Dahrendorf, 1959) og ejerskab – eller ej – til produktionsmidlerne (Marx som rekonstrueret i Dahrendorf, 1959: 9-18), men også relaterede aspekter såsom indkomst, uddannelse (Weber, 2003), livsstil og levevilkår (fx Bourdieu, 1984). Den omfattende debat om, hvordan disse faktorer enkeltvis eller tilsammen afgrænser forskellige klasser, og hvilke disse måtte være, er det imidlertid ikke nødvendigt at gå videre ind i her.

Forskning i klassebevidsthed tager sit udspring i sådanne faktorer og de differentieringer, de giver anledning til, men går skridtet videre og retter fokus mod, hvordan individerne selv oplever klassestrukturen og deres egen plads deri. Udgangspunktet for de fleste studier (jf. nedenfor) har her været den marxistiske teori om eksistensen af en grundlæggende interessemodsætning mellem arbejdere og kapitalejere, hvor klassebevidsthed, defineret som bevidstheden om klasse(samfunds)strukturen, eget klassetilhørsforhold, klassemod-sætningerne og de deraf følgende opfattelser og holdninger, blev set som naturlige konsekvenser af individets placering i den objektive samfundsstruktur (jf. Rosenberg, 1953). Debatten har siden interesseret sig for betydningen af folks hverdags erfaringer for udviklingen af klasseidentitet såvel som betydningen af de strukturelle forhold for udviklingen af særlige klasseinteresser og -opfattelser (Pérez-Ahumada, 2014; Wallace og Junisbai, 2003; Wright, 1997). Særligt de seneste to årtier har emnet imidlertid, måske som følge af fremkomsten af det ovennævnte klasseskeptiske perspektiv, fået begrænset opmærksomhed (se dog Evans og Tilley, 2017; Robison og Stubager, 2017).

I overensstemmelse med tilgangen i den eksisterende forskning (særligt Giddens, 1973, Mann, 1973 og Wright, 1997, jf. også Pérez-Ahumada, 2014; Wallace og Junisbai, 2003) vil fokus her blive rettet mod tre forskellige dimensioner af klassebevidsthed: 1) opfattelser af, hvorvidt der overhovedet findes forskellige klasser, og hvad de i givet fald er baseret på, 2) individernes klasse-selvidentifikation – dvs. opfattelse af tilhørsforhold til en bestemt klasse og 3) opfattelser af klassekonflikt – dvs. graden af både økonomiske og sociale modsætninger mellem klasserne.² Den første dimension trækker på litteraturen om “klassebilleder” (jf. fx Goldthorpe et al., 1969; Marshall, 1988) og drejer sig helt grundlæggende om, hvorvidt Beck og Beck-Gernsheim (2002) og andre med dem har ret i påstanden om, at borgere i moderne, vestlige samfund som det danske ikke længere kan forholde sig meningsfuldt til begrebet klasse: Oplever de, at der findes klasseforskelle, og hvori består disse forskelle i givet

fald? Dimensionen kan således anskues som grundlaget for de øvrige elementer i klassebevidsthed, idet den vedrører spørgsmålet om, hvorvidt der overhovedet opleves at være noget at være bevidst om. Et nyt britisk studie (Evans og Tilley, 2017) har i øvrigt – i modstrid med det klasseskeptiske perspektiv – vist, at briterne stadig har ret veldefinerede opfattelser af klasserne.

Den anden dimension går skridtet videre og ser på, hvorvidt og hvordan borgerne oplever sig selv forbundet til – dvs. identificerer sig med – en bestemt klasse i den samfundsstruktur, de måtte opfatte. Klasseidentitet har været genstand for en omfattende forskning, hvoraf en del også er af nyere dato (se fx Andersen og Curtis, 2012; Hout, 2008), og kan ses som en følelsesmæssig overbygning på den blotte bevidsthed om, at der findes forskellige klasser, som opfanges af den første dimension. Den nyere forskning giver i øvrigt på dette punkt anledning til skepsis i forhold til det klasseskeptiske perspektiv, idet folk fortsat synes at have i det mindste et vist mål af klasseidentitet.

Den tredje dimension går endnu et skridt videre og retter opmærksomheden på det, Mann (1973: 13) betegnede “klassemodsatning”, nemlig spørgsmålet om, hvorvidt klassernes indbyrdes forhold opleves som konfliktfyldt eller ej. Konflikterne kan i denne forbindelse udspille sig på flere niveauer fra udgangspunktet i de økonomiske modsætninger til politiske interessemodsatninger og oplevet social afstand fx i forhold til dannelsen af venskaber og andre former for social interaktion. Også på denne dimension finder britiske analyser (Evans og Tilley, 2017) i øvrigt en stærkere klassebevidsthed end det klasseskeptiske perspektiv skulle give anledning til at forvente. De tre dimensioner kan samlet ses som en art kontinuum, hvor betydningen både politisk og socialt må forventes at stige, jo flere dimensioner, der kan identificeres hos individer eller grupper.

Selvom det ikke er hensigten her at forfølge hverken effekterne af eller årsagerne til borgenes klassebevidsthed, er det dog relevant at undersøge sammenhængen mellem borgernes objektive klassepositioner og deres klassebevidsthed for at fastlægge, om sammenhængen, hvis den findes, giver teoretisk mening. Derfor gennemføres der også en analyse af dette spørgsmål.

I relation til undersøgelsens tidsmæssige dimension – sammenligningen mellem 1950'erne og 2010'erne – vil det ud fra det i indledningen skitserede klasseskeptiske perspektiv være oplagt at forvente, at der kan identificeres betydelige forskelle både i niveauet og indholdet af klassebevidstheden. I 1950'erne var velfærdsstaten stadig i sin vorden (folkepensionen indførtes fx først fra 1958), og den sociale ulighed var betydeligt større, end tilfældet er i dag (Atkinson og Søgaard, 2016). På denne baggrund må klasseforskellene og dermed også bevidstheden om dem formodes at have været udbredt, hvilket da også er

resultatet af Kaare Svalastogas (1959) undersøgelse fra 1953-54, der udgør sammenligningsgrundlaget i det følgende (se nedenfor).

Hvis det skeptiske perspektiv skal stå til troende, må klassebevidstheden have ændret sig afgørende i 2015. Velfærdsstaten har med sin afhjælpning af sociale problemer været fuldt udbygget i flere årtier, og Danmark har, målt med Gini-koefficienten, det tredjelaveste ulighedsniveau blandt OECD-landene.³ På den baggrund må det faktisk være forventningen, at Danmark er et af de lande, hvor klassebevidstheden er svækket allermest, og vi bør derfor observere et markant fald i styrken af bevidstheden på alle de undersøgte dimensioner. Som påpeget finder nyere forskning resultater, der tyder på, at der fortsat kan identificeres klassebevidsthed af en vis styrke i hvert fald i Storbritannien, hvor uligheden (den sjettehøjeste blandt OECD-landene) imidlertid også er markant højere end i Danmark. Danmark må dermed anses for en såkaldt "kritisk case" for det klasseskeptiske perspektiv: Hvis ikke det finder støtte i Danmark, hvor det har de mest fordelagtige betingelser, står det endog meget svagt tilbage.

Måling af klassebevidsthed

Det empiriske udgangspunkt for undersøgelsen har været netop Svalastogas (1959, se også Svalastoga og Wolf, 1961) undersøgelse af social stratifikation i Danmark fra 1953-54. Undersøgelsen blev gennemført som besøgsinterview med en registerbaseret tilfældigt udtrukket stikprøve (af personer over 20 år) og opnåede med 1.846 respondenter en svarprocent på ca. 81,5 (jf. Svalastoga, 1959: 25-32). Kernen i undersøgelsen var et spørgeskema med spørgsmål om en række temaer knyttet til social stratifikation, herunder en sekvens på 14 spørgsmål om klassebevidsthed (spørgsmålene fremgår af tabellerne nedenfor). Rådata fra undersøgelsen findes desværre ikke i en form, der tillader genanalyse,⁴ men fordelingerne på de fleste centrale spørgsmål indgår i hovedpublikationen fra undersøgelsen (Svalastoga, 1959: 179-187), hvorfor det er muligt at sammenligne med de publicerede resultater.

Sammenligningen foretages hovedsageligt med resultater fra Valgundersøgelsen 2015. Denne undersøgelse blev gennemført ved en kombination af besøgsinterview og onlinebesvarelser med en ligeledes registerbaseret, tilfældigt udtrukket stikprøve (af befolkningen mellem 18 og 76 år) og opnåede med 2.001 respondenter en svarprocent på 48,4. Se i øvrigt Hansen og Stubbager (2016) for alle detaljer om 2015-undersøgelsen. Ét enkelt spørgsmål fra 1953-54-undersøgelsen blev imidlertid af pladshensyn ikke inkluderet i Valgundersøgelsen 2015, nemlig spørgsmålet om, hvilke klasser respondenter mener, der findes i Danmark (se nedenfor). Svarene på dette spørgsmål blev i

stedet indsamlet fra Epinions stående onlinepanel i november 2014. Denne undersøgelse var repræsentativ for befolkningen i aldersgruppen 30-60 år på parametrene alder, køn og uddannelse og havde med 248 respondenter en svarprocent på 45. For at mindske betydningen af frafaldet vejes data fra både Valgundersøgelsen 2015 og undersøgelsen fra 2014 i de deskriptive analyser. Vejningen er udført, så fordelingerne i data svarer til populationsfordelingerne på køn og alder samt region og uddannelse (i valgundersøgelsen) og beskæftigelse (i data fra Epinion).

For at muliggøre sammenligningen på tværs af de 61 år blev der i 2014- og 2015-undersøgelserne anvendt præcist de samme spørgsmålsformuleringer som i 1953-54-undersøgelsen, ligesom spørgsmålene med få undtagelser blev stillet i den samme rækkefølge. Seks af spørgsmålene var åbne i den forstand, at respondenterne ikke blev præsenteret for foruddefinerede svarkategorier, men selv skulle formulere deres svar. For 2014/15 er disse svar efterfølgende blevet kodet af tre studentermedhjælpere efter til formålet udviklede kodebøger. Test af koderelibiliteten har generelt vist et tilfredsstillende niveau, idet sammenfaldet i kodningerne for udtagne stikprøver på 10 pct. af materialet, der er blevet kodet af to forskellige kodere, for de fleste variabler er over 90 pct. og ikke falder under 87 pct. Se i øvrigt det supplerende materiale for de anvendte kodebøger. Håndteringen af de åbne svar i 1953-54-undersøgelsen er mere uklar. Der foreligger en kodenøgle med relativt få kategorier hovedsageligt svarende til de tabeller med svarfordelinger, der er publiceret, men der foreligger ingen oplysninger om koderelibiliteten. Disse forhold tilsiger en vis varsomhed i sammenligningerne af svarene på de åbne spørgsmål, selvom problemerne heller ikke skal overvurderes.

Klassebevidsthed før og nu

Præsentationen af analyseresultaterne følger de tre dimensioner af klassebevidsthed diskuteret ovenfor. I alle tabeller anvendes kolonneprocenter, og tallene summerer derfor (med undtagelse af de steder, hvor flere svar er kodet for hver respondent) til 100 i hver sektion af hver tabel.

Findes der klasser, og hvordan ser de ud?

Artiklens hovedbudskab fremgår i kondenseret form allerede af svarene på undersøgelsens første spørgsmål, nemlig det simple om, hvorvidt respondenterne synes, "der er klasseforskelle i Danmark". Som det fremgår af øverste sektion af tabel 1, svarede lige under 74 pct. af deltagerne i 2015-undersøgelsen bekræftende på spørgsmålet. Blandt den resterende fjerdedel er det kun ca. halvdelen, der direkte afviste eksistensen af klasseforskelle, mens den anden halvdel enten

Tabel 1: Opfattede klasseforskelle, 1954 og 2015, kolonneprocent

	1954	2015
Synes du, der er klasseforskelle i Danmark?		
Ja	73,8	73,6
Nej	19,8	12,5***
Ved ikke/ønsker ikke at svare	6,4	13,9***
Hvis "Ja": Hvordan viser klasseforskellene sig efter din mening? (op til to svar kodet)		
Levestandard, indkomst, rigdom	31,9	47,9***
Indkomst og rigdom	-	38,8
Levestandard	-	12,3
Prestige	12,7	2,3***
Magt	14,4	1,3***
Uddannelse	4,0	7,5***
Kulturelt forbrug	2,8	0,8***
Politiske holdninger mv.	2,5	3,1
Social interaktion	2,3	2,7
Familieforhold	0,1	3,0***
Karrieremuligheder	4,1	0,1***
Sociale problemer	-	10,5
Andet	4,1	10,4***
Ved ikke/ønsker ikke at svare	16,4	4,2***
Ikke spurgt	26,2	26,4
Mener du, man kan se eller høre på et menneske i hvilket samfundslag, det hører hjemme?		
Ja	73,7	65,6***
Nej	20,3	20,0
Ved ikke/ønsker ikke at svare	6,0	14,4***
Hvis "Ja": Hvordan mener du at kunne se eller høre det? (flere svar muligt)		
Tale/sprogbrug	59,6	59,5
Manerer	48,4	37,9***
Påklædning	24,1	41,8***
N	1.844	2.001 (vejret)

Note: - Optræder ikke i 1954-materialet; *** $p < 0,001$. Signifikanstest for forskellen mellem 1954 og 2015 er udført som t-test.

svarede “ved ikke” eller ikke ønskede at besvare spørgsmålet. Det sidste forekom for 5,7 pct. af respondenterne, og kan formentlig i et vist omfang ses som udslag af, at spørgsmålet opleves som sensitivt (jf. Faber et al., 2012: 70-72). Dette kunne give anledning til en formodning om, at der reelt er flere, der opfatter sådanne forskelle, men ikke ønsker at tilkendegive det (jf. Svalastoga, 1959: 175-176). Uanset hvordan nægterandelen fortolkes, er sammenligningen med svarene fra 1954-undersøgelsen særdeles interessant, idet andelen, der dengang syntes, at der fandtes klasseforskelle i Danmark, (afrundet til hele tal) er identisk med de knap 74 pct. fra 2015. Med andre ord er dette helt centrale element i den første dimension af klassebevidstheden usvækket på trods af den omfattende samfundsudvikling i de mellemliggende 61 år. Dette resultat udgør en alvorlig udfordring for det classeskeptiske perspektiv og dets påstand om klassernes opløsning (også) i folks bevidsthed, idet resultatet viser, at det store flertal fortsat oplever, at der findes klasseforskelle.

Nu kunne de nogenlunde enslydende svar på det første, simple spørgsmål dække over meget forskellige opfattelser af, hvad de opfattede klasseforskelle så indebærer i henholdsvis 1954 og 2015. Næste sektion i tabellen viser, at denne formodning har noget for sig, men samtidig at der også er klare fællestræk i opfattelserne, og at det er misvisende at betegne klassebegrebet som afkoblet fra den måde, hvorpå folk “lever og tænker” (Beck og Beck-Gernsheim, 2002: 207). De tre ud af fire respondenter, der ser klasseforskelle, blev således spurgt, hvordan disse forskelle viser sig, og svarene kodet i de i tabellen viste kategorier, som Svalastoga benyttede, og som i øvrigt reflekterer den eklektiske klasseforståelse anlagt ovenfor. Enkelte af kategorierne optræder ikke i 1954-materialet, hvorfor det ikke er muligt at foretage en fuld sammenligning, men det må formodes kun at have mindre betydning.

På de punkter hvor der kan sammenlignes, kan det for det første iagttages, at svarvilligheden var større i 2015, hvilket i sig selv ikke tyder på, at begrebet er blevet irrelevant for respondenterne. For det andet er det i begge år i relation til levestandard, rigdom og indkomst, at flest respondenter ser klasseforskellene. Der er dog markant flere, der i 2015 ser klasseforskellene på denne måde end tilfældet var i 1954 – andelen er således vokset fra 31,9 til 47,9 pct. Der er fra 1954 til 2015 ligeledes en øget forekomst af henvisninger til uddannelse (fra 4 til 7,5 pct.) samt visse af de mindre anvendte kategorier.

Til gengæld er der sket markante fald i andelen af respondenter, der henviser til forhold relateret til prestige og magt, der i 1954 lå som nr. henholdsvis tre og to på listen, men som begge i 2015 kun nævnes af ganske få respondenter. Mindre (absolutte) fald kan desuden observeres for de to kategorier kulturelt forbrug og karrieremuligheder. Endelig er det interessant at notere, at hele 10,5

pct. af respondenterne i 2015 henviser til forskellige typer sociale problemer (fx arbejdsløshed og generelle sociale muligheder) – et aspekt, der tilsyneladende ikke har været så fremherskende i 1954-materialet.

Det overordnede billede, der tegner sig ud fra svarene på spørgsmålet om, hvordan klasseforskellene viser sig, er således, at der er sket en koncentration af opfattelserne omkring strukturelle, materielle forhold relateret til indkomst, levestandard, uddannelse og sociale problemer/vilkår, mens de mere afledte, immaterielle faktorer såsom magt og prestige helt synes at være gledet ud af opfattelserne. Dette kunne tyde på, at klasse i 2015 i højere grad ses som et objektivt, strukturelt fænomen, som ikke nødvendigvis har de samme afledte effekter for social status og indflydelse. I relation til artiklens overordnede spørgsmål om klassers subjektive eksistens er konklusionen klar: De findes også i 2015 og relateres til de sociale strukturer på en, set fra traditionelle sociologiske teorier, meningsfuld måde (jf. Hout, 2008: 36). Sammenfaldet i resultaterne over tid gør det desuden meningsfuldt at sammenligne også mere specifikke spørgsmål om klasseforhold, idet forståelsen af klassebegrebet således er nogenlunde konstant over tid.

Denne konklusion bestyrkes af tabellens to nederste sektioner, hvor vi kan observere, at andelen af respondenter, der mener, at “man kan se eller høre på et menneske, i hvilket samfundslag, det hører hjemme”, nok er faldet beskedent fra 73,7 pct. i 1954 til 65,6 pct. i 2015, men at andelen, der svarer benægtende, er stabil på ca. 20 pct. Faldet i andelen, der svarer bekræftende, er således ikke umiddelbart et udtryk for en øget afvisning af muligheden for direkte at observere klasseforskelle, men kan formentlig i et vist omfang ses som udslag af den ovennævnte sensitivitet forbundet med emnet. I både 1954 og 2015 er det særligt gennem tale og sprogbrug, at respondenterne er i stand til at klasseplacere andre mennesker. Manerer og påklædning nævnes dog også af betydelige andele af respondenterne. Ikke blot opleves Danmark altså af størstedelen af befolkningen som klassesdelt, et stort flertal mener sig stadig i 2015 i stand til at klasseplacere andre mennesker blot ved at se på eller lytte til dem. Også på dette punkt synes klasse således i høj grad at være relateret til, hvordan folk “lever og tænker” – og det på stort set samme niveau som i 1954.

Udforskningen af den første dimension i klassebevidstheden – spørgsmålet om, hvorvidt klasseforskelle overhovedet findes, og hvordan de i givet fald viser sig – fortsætter i tabel 2, der viser svarene på et spørgsmål, hvor respondenterne direkte er blevet bedt om at beskrive, hvilke klasser, de mener, der findes i Danmark.⁵ Også her er der tale om et åbent spørgsmål, hvor svarene efterfølgende er blevet kodet. De foreliggende oplysninger om 1954-materialet

Tablet 2: Opfattede klasser, 1954 og 2014, kolonneprocent

	1954	2014
Hvis du skulle forklare et menneske, som var ukendt med danske forhold – en udlænding for eksempel – hvilke klasser, der er i Danmark, hvad ville du så kalde disse klasser? (Op til otte svar kodet)		
Overklassen	47,2	39,3*
Øvre middelklasse	-	4,3
Middelklassen	47,2	44,5
Lavere middelklasse	-	3,5
Arbejderklassen	37,5	7,7***
Underklassen	16,5	24,0*
De rige	5,8	22,9***
Mellemindkomst	-	2,3
De fattige	-	21,5
Uddannelsesbaseret	-	5,9
Stillingsbaseret	-	12,7
Adelige og royale	0,9	2,2
Udsatte grupper	-	24,8
Rangering i samfundet	-	13,4
Livsstil og personlighed	-	6,3
Ved ikke/ønsker ikke at svare	23,1	12,6***
N	1.844	2.001 (vejlet)

Note: - Optræder ikke i 1954-materialet; *** $p < 0,001$; * $p < 0,05$. Signifikantest for forskellen mellem 1954 og 2014 er udført som t-test. Tabellen viser andelen af respondenterne, der giver et bestemt svar.

muliggør igen kun sammenligning med 2014-materialet på et vist antal af de kategorier, der viste sig relevante i sidstnævnte.

Som tabellen viser, skulle der en del flere kategorier til for at indfange variationen i svarene i 2014, end tilfældet synes at have været i 1954. Og hvor svarene i sidstnævnte undersøgelse hovedsageligt kredsede om de første seks betegnelser, hvori ordet “klasse” indgår, var der i førstnævnte undersøgelse ganske mange, der nævnte grupper med andre betegnelser. Det er dog stadig i 2014 de første seks betegnelser, der dominerer: omkring 40 pct. af respondenterne nævner hver af “overklassen” og “middelklassen”, hvilket kun er en smule under deres forekomst i 1954. Til gengæld er der sket ændringer i relation til

de to nederste af de seks klassekategorier. Mest markant er der ca. 30 procentpoint færre, der nævner "arbejderklassen" i 2014 end i 1954. For "underklassen" er der omvendt sket en vækst fra 16,5 til 24 pct. Blandt de øvrige sammenlignelige kategorier kan der noteres en betydelig vækst for "de rige". Blandt de nye kategorier i 2014-materialet er særligt henvisninger til "de fattige" og forskellige udsatte grupper (fx arbejdsløse, kontanthjælpsmodtagere mv.) hyppigt forekommende, ligesom betydelige andele henviser til grupper defineret ved deres stilling (fx håndværkere, direktører) eller en ubestemt rangering i samfundet ("toppen", "midten", "bunden").

Overordnet set synes udviklingen i anvendelsen af de forskellige betegnelser at være den, at der stabilt over den undersøgte periode er store andele af befolkningen, der opfatter en overklasse og en middelklasse. Omvendt er der sket en klar forskydning i omtalen af den nedre del af klassehierarkiet, hvor andelen af referencer til "arbejderklassen" er faldet betragteligt, mens der ses en øget brug af betegnelser som "underklassen", "de fattige" eller forskellige socialt udsatte grupper. Brugen af betegnelser for disse dele af klassehierarkiet er således blevet mere fragmenteret, om end det stadig er klart, at sådanne grupper opfattes som eksisterende differentieret fra hierarkiets øvre lag. I den forstand viser også tabel 2, at klassebevidstheden i 2014/15 var på højde med 1954: Nogle af begreberne har ændret sig, men de danske respondenter var, som tilfældet også var i Evans og Tilleys (2017) nyere britiske studie, fortsat i stand til at differentiere mellem et antal klasser og sætte (også teoretisk) meningsfulde mærkater på dem.

Klasseidentifikation

Det, at tabel 1 og 2 viser, at respondenterne i 2014/15 fortsat opfatter samfundet som klassesdifferentieret, behøver ikke nødvendigvis at indebære, at de også kan relatere sig selv til den opfattede samfundsstruktur og klasserne deri. Måske moderne danskere i højere grad står som neutrale iagttagere, der nok kan se klasser i det øvrige samfund, men ikke mener, at de selv har nogen relation til de grupper, de opfatter. I så fald har det klasseskeptiske perspektiv måske ikke ret i relation til den første, mere overfladiske dimension af klassebevidstheden, som blev afdækket i tabel 1 og 2, men på den dybere identitetsdimension kan det stadig have fat i noget. For at undersøge denne mulighed bevæger analysen sig i tabel 3 videre til identitetsdimensionen af klassebevidstheden. Tabellen viser således svarene på spørgsmålet om, hvorvidt respondenterne føler, at de selv "hører hjemme i en bestemt samfundsklasse", og hvilken klasse det i givet fald er.

Table 3: Klasseidentitet, 1954 og 2015, kolonneprocent

	1954	2015
Føler du selv, at du hører hjemme i en bestemt samfundsklasse?		
Ja	65,1	56,0***
Nej	29,8	34,4***
Ved ikke/ønsker ikke at svare	5,3	9,7***
Hvis "Ja": Hvilken samfundsklasse er det?		
Overklassen	0,2 ¹	0,6*
Øvre middelklasse	0,5	4,6***
Middelklassen	32,8	30,4*
Lavere middelklasse	0,3	0,6
Arbejderklassen	20,4	7,1***
Underklassen	0,7	0,5
Indkomstbaseret	-	1,3
Akademikere	0,9	1,2
Stillingsbaseret	4,0	0,5***
Udsatte grupper	-	1,0
Rangering i samfundet	-	4,4
Andet	-	1,6
Ved ikke/ønsker ikke at svare	1,2	2,3**
Ikke spurgt	35,0	44,0***
N	1.844	2.001 (vejjet)

Note: 1: Tallene for 1954 summerer ikke til 100, idet visse, mindre kategorier ikke er vist. - Optræder ikke i 1954-materialet; *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$. Signifikanstest for forskellen mellem 1954 og 2015 er udført som t-test. Tabellen viser andelen af respondenterne, der giver et bestemt svar.

Sammenligningen af svarene på det første af de to spørgsmål i henholdsvis 1954 og 2015 giver kun begrænset støtte til den foreslåede fortolkning. Nok er andelen, der føler sig hjemmehørende i en bestemt klasse, faldet fra 65,1 til 56 pct., men faldet er for det første ikke så markant, som samfundsudviklingen ellers kunne lægge op til, og som tilfældet har været for de foregående spørgsmål skyldes en del af faldet en vækst i andelen af nægttere eller "ved ikke"-svar. Selvom klasseidentifikation altså, som det også var tilfældet i 1954, er mindre udbredt end opfattelsen af, at samfundet er klassesdifferentieret (jf. tabel 1),

er det stadig over halvdelen af respondenterne, der identificerer sig med en bestemt klasse.

Tabellens anden sektion viser svarene på det opfølgende spørgsmål om, hvilken klasse respondenterne føler sig knyttet til. Som det var tilfældet for svarene på spørgsmålet om, hvilke klasser der eksisterer i samfundet (tabel 2), kan der observeres både kontinuitet og nybrud over den undersøgte periode. I begge årene er der således kun få, der identificerer sig med overklassen, den lavere middelklasse eller underklassen, ligesom der er få, der ser sig som akademikere (eller højtuddannede) eller henviser til stillingsbaserede betegnelser.⁶ Og i begge år er "middelklassen" den klasse, der hyppigst nævnes – endda i stort set samme omfang. Omvendt er det også på dette spørgsmål i den nedre del af klassehierarkiet, at den største ændring kan observeres, idet andelen, der identificerer sig med arbejderklassen, er faldet fra 20,4 til 7,1 pct. Der er dog også sket en ændring i den øvre del af hierarkiet, hvor andelen, der identificerer sig med den øvre middelklasse, er steget fra 0,5 til 4,6 pct. Samlet set er der altså sket en forskydning opad i det identifikationsmæssige klassehierarki, idet færre føler sig knyttet til arbejderklassen, mens (relativt) flere ser sig hjemmehørende i middelklassen eller den øvre middelklasse. Men derudover og med det omtalte lille fald i andelen af identificerede in mente kan klassebevidstheden også på denne anden dimension stadig siges at være ganske veludviklet i 2015, hvilket dermed også modsiger det klaseskeptiske perspektiv.

I det supplerende materiale viser en uddybende analyse i øvrigt, at den centrale identifikationsvariabel er forbundet med respondenternes objektive positioner på en – set fra et traditionelt klasseteoretisk perspektiv – meningsfuld måde, nemlig således at højere niveauer på uddannelse, beskæftigelse, indkomst og formue fremmer identifikation med højere niveauer i klassehierarkiet. På denne baggrund synes konklusionen at måtte være, at også den anden dimension af klassebevidsthed står stærkt i 2015. Igen falder analyseresultaterne således sammen med hovedlinjen i den nyere, internationale litteratur på området (jf. diskussionen ovenfor).

Klassekonflikt

Den tredje og sidste dimension af klassebevidstheden omhandler opfattelser af klasse modsætninger på det økonomiske/interessemæssige plan og i relation til social interaktion. Også denne dimension kan belyses med data fra de to undersøgelser. I tabel 4 vises øverst fordelingen af svarene på spørgsmålet om, hvorvidt respondenterne opfatter, at "de aller fleste i den samfundsklasse", de selv har angivet at tilhøre (jf. tabel 3), "er nogenlunde ens stillet i økonomisk henseende". Igen er det paralleliteten mellem svarene fra 1954 og 2015, der

Table 4: Klassemodsatninger og klassebaseret social afstand 1954 og 2015, kolonneprocent

	1954	2015
Føler du, at de aller fleste i den samfundsklasse du lige nævnte, er nogenlunde ens stillet i økonomisk henseende?		
Ja	33,4	35,5
Nej	31,1	16,6***
Ved ikke/ønsker ikke at svare	1,6	3,8***
Ikke spurgt	33,8	44,0***
Mener du, at den samfundsklasse du nævnte, har fællesinteresser over for de øvrige klasser?		
Ja	22,2	21,4
Nej	36,7	19,6***
Ved ikke/ønsker ikke at svare	3,9	15,0***
Ikke spurgt	37,2	44,0***
Føler du dig lige godt tilpas sammen med mennesker fra alle samfundslag?		
Ja	68,2	76,1***
Nej	31,3	13,9***
Ved ikke/ønsker ikke at svare	0,6	10,0***
Hvis "Nej": Hvem befinder du dig ikke godt sammen med?		
Høj-status personer	16,5	7,8***
Lav-status personer	3,0	2,4
Andre	7,2	3,1***
Ved ikke/ønsker ikke at svare	4,6	6,4***
Ikke spurgt	68,7	86,0***
N	1.844	2.001 (vejjet)

Note: - Optræder ikke i 1954-materialet; *** $p < 0,001$. Signifikantest for forskellen mellem 1954 og 2015 er udført som t-test. De to første spørgsmål er kun stillet til de, der svarede ja på spørgsmålet om, hvorvidt de selv hører hjemme i en bestemt samfundsklasse (tabel 3).

springer i øjnene: Ca. én ud af tre respondenter og dermed mindst halvdelen af de, der fik stillet dette spørgsmål, svarede bekræftende i begge år. Og om noget ser det ud til, at der er sket en (relativ) forøgelse af den opfattede økonomiske homogenitet, idet andelen af negative svar næsten er halveret over den undersøgte periode.

Dette mønster genfindes stort set i svarene på det næste spørgsmål om, hvorvidt den klasse, respondenterne identificerer sig med, "har fællesinteresser over for de øvrige klasser". Således ses der også her en uændret andel, der svarer bekræftende, mens "nej"-andelen er faldet markant. På dette spørgsmål er andelen af "ved ikke"-svar dog også vokset betragteligt imellem 1954 og 2015, hvilket formentlig delvist skyldes, at spørgsmålet er ganske krævende at forstå – noget, der allerede i 1954 frembød problemer for besvarelsen (Svalastoga, 1959: 177). Tabel A3 i det supplerende materiale viser, at det i 2015 især var politiske interesser, der blev nævnt som svar på det opfølgende spørgsmål om, hvilke fællesinteresser der er tale om, mens henvisninger til økonomiske og livsstilsmæssige interesser ligger på et noget lavere niveau (1954-svarene er ikke tilgængelige).

I den nederste del af tabellen skifter fokus til, hvad man kan kalde det sociale aspekt af klassekonfliktdimensionen – nemlig det at opleve klassebaseret socialt ubehag. Først vises her svarene på spørgsmålet om, hvorvidt respondenterne føler sig "lige godt tilpas sammen med mennesker fra alle samfundslag". I både 1954 og 2015 svarer klare flertal på henholdsvis 68,2 og 76,1 pct. "ja", og mens andelen af disse svar således er steget med ca. 8 procentpoint mellem de to tidspunkter, er andelen af "nej"-svar faldet med over 17 procentpoint, hvilket ikke alene opfanges af en øget andel "ved ikke"-svar. På dette spørgsmål synes udviklingen dermed at gå i den retning, man ud fra det classeskeptiske perspektiv ville forvente. To forhold skal dog tages i betragtning. For det første var den oplevede sociale klassekonflikt ikke voldsomt stærk i 1954, og for det andet har ændringerne i svarmønstrene ikke været så gennemgribende, som samfundsændringerne hen over perioden ellers kunne have givet anledning til at forvente. Betydningen af de beskrevne ændringer skal dermed ikke overdrides.

Den forsigtige fortolkning underbygges af to yderligere forhold. For det første viser det næste spørgsmål, at det i 2015 såvel som i 1954 hovedsageligt er højstatuspersoner ("overklassen" er det mest anvendte svar i 2015), der gør respondenterne utilpasse. Den oplevede sociale klassekonflikt udspiller sig dermed samme "sted" i klassehierarkiet i begge år. For det andet viser analyser af et spørgsmål om, hvilken klasse respondenterne ville anbringe deres "nærmeste venner i", at der er en vis diskrepans mellem det at føle sig "godt tilpas" sammen med alle klasser og reelt at have nære venskaber på tværs af classeskellene. Således angiver 77,9 pct. af de 56 pct., der selv identificerer sig med en klasse (jf. tabel 3), at deres nærmeste venner tilhører den samme af de i tabel 3 viste klasser, som de selv identificerer sig med (se tabel A4 i det supplerede materiale for fordelingen af svarene på spørgsmålet om venners klasse).

På denne baggrund kan det konkluderes, at selvom oplevelsen af økonomisk og interessemæssig klassekonflikt ikke i 1954 var markant, så er oplevelsen lige så stærk i 2015. Og selvom færre i 2015 angiver ikke at føle sig "lige godt tilpas" i selskab med alle klasser, så er der stadig en betydelig grad af klassebaseret differentiering i venskabsrelationerne, hvilket tyder på, at der også i relation til social interaktion opleves om ikke klassekonflikt, så dog klasseforskelle – og det på samme niveau som i 1954. Niveauet af opfattet klassekonflikt synes dermed ikke at have ændret sig afgørende over den undersøgte periode, hvilket igen er i overensstemmelse med nyere britiske resultater (Evans og Tilley, 2017) og dermed står i modsætning til det klasseskeptiske perspektiv.

Konklusion

Artiklen har forfulgt tre overordnede forskningsspørgsmål, som viser sig have ganske klare svar. I relation til det første spørgsmål om, hvorvidt der kan identificeres klassebevidsthed i den nuværende danske befolkning, viser undersøgelserne fra 2014/15 tydeligt eksistensen af klassebevidsthed og det på alle de tre dimensioner, der indgår i analysen: For det første er tre ud af fire respondenter af den opfattelse, at der findes klasseforskelle i Danmark, og indholdet i disse forskelle giver desuden mening fra et traditionelt klasseteoretisk synspunkt. For det andet kan der også observeres klasseidentifikation hos mere end halvdelen af respondenterne, og disse identiteter er forbundet med respondenternes objektive positioner på tilsvarende teoretisk meningsfuld vis. Endelig kan der for det tredje iagttages et vist niveau af opfattede klassemodsatninger særligt på det økonomiske og interessemæssige område, selvom disse opfattelser er mindre udbredte end de to øvrige dimensioner.

I relation til det andet spørgsmål om klassebevidsthedens indhold tegner undersøgelsen et ganske detaljeret billede af, hvilke klasser respondenterne mener at kunne observere, hvordan forskellene mellem dem viser sig, og hvilke klasser de selv identificerer sig med. Klassebevidstheden synes i første række at være baseret på strukturelle forhold såsom økonomiske og uddannelsesmæssige forskelle og hertil hørende interesser, og to ud af tre respondenter mener sig i stand til at placere andre mennesker i klasser blot ved at se på eller lytte til dem. Der synes således som minimum at være en klar opfattelse af et klassehierarki med i hvert fald tre hovedgrupper: en top, en midte og en bund.

Endnu klarere bliver svaret på det tredje spørgsmål om, hvordan opfattelserne måtte have ændret sig siden 1950'erne: Kun meget begrænset, viser det sig nemlig på tværs af stort set alle indikatorerne. Med en enkelt undtagelse afviger andelen, der opfatter klasseforskelle mv. i 2015 ikke fra de tilsvarende andele i 1954 med mere end 10 procentpoint, og på flere indikatorer er der

ingen, hverken substantielt eller statistisk signifikant forskel. Trods store samfundsændringer er klassebevidstheden i 2015 dermed stort set på højde med niveauet i 1954.

Det betyder dog ikke, at alt stadig er som i 1950'erne, når det kommer til klassebevidstheden. Særligt i opfattelserne af de nedre dele af klassehierarkiet er der sket en ændring, idet brugen af betegnelsen "arbejderklassen" er aftaget markant både som en opfattet klasse og som noget, man identificerer sig med. Til gengæld er brugen af betegnelser som "de fattige" og forskellige typer socialt udsatte øget tilsvarende. For sidstnævnte grupper kan ændringen hænge sammen med velfærdsstatens udbygning, der kan have medført, at socialt udsatte grupper er blevet mere synlige, idet de nu – i modsætning til tidligere – er mål for forskellige offentlige understøttelses- og aktivitetsprogrammer. Dette forklarer dog ikke faldet i henvisninger til "arbejderklassen". Én forklaringsfaktor kan her være, at der over perioden er sket et fald i andelen af personer beskæftiget i manuelle erhverv – dvs. den typiske arbejderklasse. Men andre faktorer kan også være på spil (jf. nedenfor).

I fortolkningen af analyseresultaterne bør det tages i betragtning, at undersøgelsen kun bygger på to datapunkter – 1954 og 2014/15. Da de anvendte spørgsmål ikke har været stillet i den mellemliggende periode, er det således ikke muligt at sige noget om, hvordan situationen har været i disse 60 år. I denne sammenhæng er det nærliggende at pege på, at de senere års finansielle krise samt det faktum, at uligheden i Danmark har været svagt stigende over de seneste ca. 20 år (Atkinson og Søgaard, 2016), kan have betydet, at klassebevidstheden i 2015 var højere, end den måske har været i årene frem til finanskrisen.

Denne mulighed finder delvis støtte i den opgørelse, som Stubager et al. (2016) viser af svarene på et simpelt spørgsmål om identifikation med henholdsvis middel- og arbejderklassen over perioden 1971-1994 og igen i 2015. Her ses således en vis variation i niveauet af klasseidentifikation, som dog i 2015 er højere end tidligere målt. Igen umuliggør fraværet af målinger frem mod finanskrisen imidlertid klare konklusioner om dynamikken i udviklingen. Og uanset om der måtte være forekommet (evt. konjunkturbestemte) variationer i niveauet af klasseidentitet og -bevidsthed i den mellemliggende periode, er det høje niveau af klassebevidsthed i 2015, som undersøgelsen her har afdækket, en klar udfordring for det klasseskeptiske perspektiv.

Denne udfordring er så meget desto større, eftersom Danmark som nævnt er en særligt interessant case for undersøgelsen af det klasseskeptiske perspektiv. Som følge af den høje grad af social lighed og (formentlig sammenhængende hermed) den omfattende velfærdsstat skulle man nemlig forvente, at perspek-

tivet havde optimale muligheder for at finde støtte i netop Danmark. Når en sådan støtte ikke findes og heller ikke har kunnet identificeres i andre nyere studier fra både Storbritannien (Evans og Tilley, 2017) og Danmark (Robison og Stubager, 2017), må det derfor ses som et særdeles alvorligt problem for det klasseskeptiske perspektiv, som dermed på det foreliggende grundlag synes at måtte forkastes.

I en politisk optik er undersøgelsens resultater ligeledes interessante. Den udbredte klassebevidsthed indikerer, at klasse fortsat har potentiale til at fungere som basis for politisk mobilisering. Dette står delvist i kontrast til den forskning (fx Stubager og Hansen, 2013), der viser, at sammenhængen mellem vælgernes *objektive* klassepositioner og partivalget er blevet svækket betragteligt over tid. Dette paradoks kan have i hvert fald to mulige forklaringer. For det første kan der stadig eksistere en stærk sammenhæng mellem vælgernes *subjektive* klasseposition – deres klassebevidsthed – og den politiske adfærd. Denne sammenhæng er hverken her eller i eksisterende forskning undersøgt tilbundsgående og vil være et oplagt næste emne for forskningen.

For det andet kan ændringer i partiernes appeller til vælgerne spille en rolle. Således viser Thau (2017), at i hvert fald det traditionelle arbejderparti, Socialdemokratiet, i stadigt mindre omfang appellerer til netop “arbejderklassen”. Sådanne ændringer i partiretorikken, der i øvrigt findes parallelt i Storbritannien (Evans og Tilley, 2017), kan betyde, at vælgerne så at sige ikke længere kan bruge deres klassebevidsthed som pejlemærke, når de skal vælge parti, idet partierne ikke tydeliggør, hvilke grupper de henvender sig til. Men ændringerne kan også have dybere konsekvenser, fx i relation til udbredelsen af forskellige typer klasseidentiteter: Hvis der ikke længere er partier (eller andre aktører, fx fagforeninger), der taler til bestemte grupper som “arbejdere”, er det nærliggende at forestille sig, at brugen af betegnelsen aftager, hvilket er præcis, hvad resultaterne ovenfor viste.

Det har ikke i denne sammenhæng været muligt at gå dybere ned i hverken forklaringer på eller konsekvenser af den observerede klassebevidsthed, men som diskussionen her peger på, er det et spor, det er værd at forfølge for at afklare, hvilken rolle klassebevidstheden spiller både indenfor og udenfor den politiske arena i moderne samfund som det danske.

Supplerende materiale

Supplerende materiale til artiklen findes på www.politica.dk

Noter

1. ”Jo mere tingene ændrer sig, jo mere er det det samme”, formuleret af den franske journalist Jean-Baptiste Alphonse Karr i 1849.
2. Hvor den første af disse dimensioner overraskende nok relativt sjældent inddrages i eksisterende analyser af klassebevidsthed, undersøger disse ofte holdninger til klasserelaterede forhold på arbejdsmarkedet og/eller i politik. Dette aspekt er der desværre ikke plads til at forfølge i denne sammenhæng; se dog konklusionen.
3. Baseret på 2013-tal, se <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>, (tilgået 31.10.16).
4. Data findes i Dansk Dataarkiv, men der optræder desværre så mange uklårheder i kodningen af variable, blandt andre dem, der er interessante i denne sammenhæng, at en reel analyse ikke er mulig.
5. Som nævnt stammer de seneste svar her fra en undersøgelse fra 2014.
6. Hovedparten af disse henvisninger i 1954 var i øvrigt til landbruget.

Litteratur

- Andersen, Robert og Josh Curtis (2012). The polarizing effect of economic inequality on class identification: Evidence from 44 countries. *Research in Social Stratification and Mobility* 30 (1): 129-141.
- Atkinson, Anthony B. og Jakob E. Søgaaard (2016). The long-run history of income inequality in Denmark. *Scandinavian Journal of Economics* 118 (2): 264-291.
- Beck, Ulrich og Elisabeth Beck-Gersheim (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Bennett, Tony, Mike Savage, Elisabeth B. Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal og David Wright (2009). *Culture, Class, Distinction*. London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1984). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Dahrendorf, Ralf (1959). *Classes and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Dalton, Russell J. (1996). *Citizen Politics. Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Chatham: Chatham House Publishers, Inc.
- Elo, Irma T. (2009). Social class differentials in health and mortality: patterns and explanations in comparative perspective. *Annual Review of Sociology* 35 (553): 572.
- Erikson, Robert, John H. Goldthorpe og Lucienne Portocarero (1979). Intergenerational class mobility in three Western European societies: England, France and Sweden. *The British Journal of Sociology* 30 (4): 415-441.
- Evans, Geoffrey og James R. Tilley (2017). *The New Politics of Class in Britain: The Political Exclusion of the Working Class*. Oxford: Oxford University Press.

- Faber, Stine T., Annick Prieur, Jakob Skjøtt-Larsen og Lennart Rosenlund (2012). *Det skjulte klasesamfund*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Giddens, Anthony (1973). *The Class Structure of the Advanced Societies*. London: Hutchinson.
- Goldthorpe, John H. og Michelle Jackson (2008). Education-based meritocracy: the barriers to its realization, pp. 93-117 i Annette Lareau og Dalton Conley (red.), *Social Class. How Does It Work?* New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Goldthorpe, John H., David Lockwood, Frank Bechhofer og Jennifer Platt (1969). *The Affluent Worker in the Class Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hansen, Kasper M. og Rune Stubager (2016). *Den danske valgundersøgelse 2015*. København: Centre for Voting and Parties, Københavns Universitet.
- Harrits, Gitte S. (2014). *Klasse. En introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Harrits, Gitte S. og Helene H. Pedersen (2017a). Class categories and the subjective dimensions of class: The case of Denmark. Under udgivelse i *British Journal of Sociology*.
- Harrits, Gitte S. og Helene H. Pedersen (2017b). De er over det hele. En eksplorativ undersøgelse af danskernes opfattede overlap mellem klasse- og partipositioner. *Politica* 49 (2): 120-138.
- Hout, Michael (2008). How class works: objective and subjective aspects of class since the 1970s, pp. 25-64 i Annette Lareau og Dalton Conley (red.), *Social Class. How Does it Work?* New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Inglehart, Ronald (1997). *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lamont, Michele (2000). *The Dignity of Working Men. Morality and the Boundaries of Race, Class and Immigration*. New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Mann, Michael (1973). *Consciousness and Action among the Western Working Class*. London: Macmillan.
- Marshall, Gordon, David Rose, Howard Newby og Carolyn Vogler (1988). *Social Class in Modern Britain*. London: Unwin Hyman.
- Olsen, Lars, Niels Ploug, Lars Andersen og Jonas S. Juul (2012). *Det danske klasesamfund*. København: Gyldendal.
- Pérez-Ahumada, Pablo (2014). Class consciousness in a mature neoliberal society: Evidence from Chile. *Research in Social Stratification and Mobility*, 38: 57-75.
- Robison, Joshua og Rune Stubager (2017). The class pictures in citizens' minds. I review.
- Rosenberg, Morris (1953). Perceptual obstacles to class consciousness. *Social Forces* 32 (1): 22-27.
- Stubager, Rune og Kasper M. Hansen (2013). Social baggrund og partivalg, pp. 61-88 i Rune Stubager, Kasper M. Hansen og Jørgen Goul Andersen (red.), *Krisevalg*.

- Økonomien og folketingsvalget 2011*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Stubager, Rune, Kasper M. Hansen, Kristoffer Callesen, Andreas Leed og Christine Enevoldsen (2016). *Danske vælgere 1971-2015. En oversigt over udviklingen i vælgeres holdninger mv.* Aarhus: Det danske valgprojekt.
- Svalastoga, Kaare (1959). *Prestige, Class and Mobility*. London: William Heinemann.
- Svalastoga, Kaare og Preben Wolf (1961). *Social rang og mobilitet*. København: Gyldendal.
- Thau, Mads (2017). Demobilisering af klassepolitik i Danmark: Socialdemokratiets gruppeeappeller 1961-2004. *Politica* 49 (2): 158-178.
- Wallace, Michael og Azamat Junisbai (2003). Finding class consciousness in the new economy. *Research in Social Stratification and Mobility* 20: 385-421.
- Weber, Max (2003). Politiske fællesskaber, pp. 28-43 i Max Weber (red.), *Udvalgte tekster. Bind 2*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Wright, Erik O. (1997). *Class Counts*. Cambridge: Cambridge University Press.